

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ – ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНДЕ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК – В ОШСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

STATE LANGUAGE – IN OSH STATE UNIVERSITY

Аннотация: Макалада Ош мамлекеттик университетинде 2016-2018-жылдар аралыгында жүргүзүлгөн мамлекеттик тилдин өнүгүшүндөгү айрым маанилүү деп эсептелген иштер тууралуу сөз болду. Андагы аткарылган жумуштардын илимий-практикалык мааниси жана улуттук программаны ишке ашыруудагы университет тарабынан жетишкен ийгиликтер каралды.

Аннотация: В статье речь идет о наиболее важных работах по развитию государственного языка в Ош ГУ, сделанных за 2016-2018 гг. Рассмотрены научно-практическое значение выполненной работы и достижения университета в осуществлении национальной программы.

Abstract: The article deals with the most important work on the development of the state language in Osh State University, done in 2016-2018. The scientific and practical importance of the work performed and the achievements of the university in implementation of the national program were considered.

Түйүндүү сөздөр: эне тили, тил билүү деңгээли, көп тилдүүлүк, илимий эмгектер, Википедия, илимдин тили.

Ключевые слова: родной язык, уровень владения языком, многоязычие, научные труды, Википедия, язык науки.

Key words: native language, language proficiency, multilingualism, scientific works, Wikipedia, language of science.

“Өткөндүн белеги – тилибиз, келечектин желеги – дилибиз”- деп, элибиздин кылымдардан бери сактап келген улуу белеги – эне тили тууралуу сөз кылмакчыбыз. “Мамлекеттик тилге мамлекеттик мамиле керек”-, деген сыяктуу ойлор макалаларда, ММКларда нечен ирет айтылып келди. Ошол өңүттө мамлекеттик тилдин маанилүү маселелери жыл өткөн сайын күчүнө кирип, тийиштүү деңгээлде иш жүргүзүлүп келе жатат. Философ Ф. Бэкон: “Элдин даанышмандыгы, кемеңгердиги жана кулк-мүнөзү, анын макал-лакаптарынан байкалат” деп таамай белгилегендей, кыргыз элибиздин: “Тил – мамлекеттин күзгүсү”, “Тил – меники, сөз – элдики”, “Тил тагдыры – эл тагдыры”, “Тил – улуттун негизги белгиси”, “Тил – эл байлыгы”, “Эне тил – улуттун жүзү” деген асыл ойлору алдыга жиреп, Ош мамлекеттик университети өзүнүн өнүгүү багытында мамлекеттик тилге олуттуу карап, атайын мамлекеттик тил боюнча проректорлук кызмат жана мамлекеттик тил боюнча адис иш жүргүзгөн борбор уюштурулган. Бул макаланын алкагында 2016-2018-жылдар аралыгында мамлекеттик тил боюнча жүргүзүлгөн алгылыктуу иштер жана алардын илимий-практикалык мааниси тууралуу сөз кылабыз.

Университет Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасына [2], Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2016-жылдын 20-майындагы №591-VI “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” КР Мыйзамынын аткарылышы тууралуу токтомуна [1] ылайык өз ишмердүүлүгүн жогорку деңгээлде жүргүзүп келди. Дүйнөгө белгилүү тилчи-окумуштуу, полиглот В. Гумбольдт: “Тил адамдын ички күчүнүн өнүгүшүнө түрткү берет: биз түгөнбөстүккө умтулганыбызда бул жолдо эрдикке жана демге биринчи учкунду тилден алабыз”-, деген [3]. Университеттин ректору, профессор К.А. Исаков да тил маселесине жогору маани берген, анын өнүгүшүндө алдыңкы ойлорду ишке ашырган новатор жетекчи катары Мамлекеттик тил комиссиясынын улуттук программасында

белгиленген иштердин бири – ОшМУнун профессордук-окутуучулук курамынын жана кызматкерлеринин тил билүү деңгээлин аныктоо жана алардын квалификациясын жогорулатуу боюнча иш жүргүзүүнү колго алды. Бул башка иш-чаралардан айырмаланган форматта өттү. Башкача айтканда, тил билүү деңгээлин аныктоонун европалык шкаласына ылайык университеттин профессордук-окутуучулук курамынын тил билүү (кыргыз, орус жана чет тилдердин бирин) деңгээлдерин аныктоо тилдер кафедраларынын окутуучуларына жана CLIL программасы боюнча пилоттук деп эсептелген математика жана информациялык технологиялар, педагогика жана дене тарбия, табият таануу жана география факультеттеринин алкагында өткөрүлдү. Анын жыйынтыгында эне тилин билүү деңгээлин жогорулатуу максатында айрым окутуучулар январь айында университеттин каржылоосу менен уюштурулган кыргыз тилинде окуп, угуп түшүнүү, жазуу жана сүйлөө кебин өстүрүү боюнча атайын курстан өтүштү. Улуу жазуучу Ч.Айтматов мындай деген: “Өз эне тилибиздин эл ичиндеги кенчин, анын бардык мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланышыбыз зарыл. Анткени унутулган сөздөр арбын, алардын жанданышына жана жашашына түрткү берүү керек” [3]. Жогоруда курска катышкан окутуучулар буга чейин кыргыз тилинде эркин сүйлөп, жакшы жаза билүү менен чектелип келген болсо, жыйынтыгында тилдин “эл ичиндеги кенчин”, “бардык мүмкүнчүлүктөрүн” пайдаланып, илимий макала жазууга, иш кагаздарын туура жүргүзүүгө көнүгүштү жана тилдин негизги маселелери боюнча билимдерин тереңдетти. Келечекте кыргыз тилинде өз ишмердүүлүктөрүн жогорку деңгээлде жүргүзүүгө багыт алышты. Ошондон улам ар бир инсан жеке өзүнүн үстүнөн иштесе, эне тилдин кенчин пайдаланып, жандуу сөздөрүн колдонуп, келечекке калтырууга чын дилден кызмат кылса, эне тили муундан муунга ыйык мурас катары татыктуу өтөт деген үмүттөбүз.

Ч.Айтматовдун дагы бир сөзүн эске салалы: “Ар бир улут чоңбу же чаканбы, ага карабай, түбөлүк бар болууну көксөйт. Бул – анын табигый укугу. Бул үчүн ошол элдин тили өз кыртышында өнүп-өсүп, тамыр жайып турууга тийиш, ага катарлаш башка тилдер да оожалып, көктөп турганы абзел”. Ушул көрүнүштөн алып караганда, кыргыз тилин (эне тили, экинчи тил жана чет тили катары) окутуу боюнча ОшМУнун кыргыз тили жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын алдында лаборатория түзүлүп ачык сабак, тренинг, модулдар жүргүзүлдү. Айталы, “Тилди коммуникативдик негизде окутуунун методикасы” курсунан ОшМУнун тил кафедраларынын дээрлик бардык окутуучулары өтүп, окутуу-тарбиялоо процессинде колго алынышы талап кылынды. Анда окутуучулардан түзүлгөн 5 тайпа өз ишин улантып, 3 модулга бөлүнгөн 3 күндүк семинар-тренинг уюштурулуп, 72 саат көлөмүндө окуудан өттү. Бул семинардын жемиши өз кезегинде ар бир курсанттын окутуу ишмердигинде чагылдырылып келет. Көп тилдүүлүк боюнча орус жана англис тилинде да чоң масштабдагы, приоритеттүү иштер максаттуу жүргүзүлдү. Анткени коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөргө, жаңы тарбияланып келип жаткан учурдун жаш муундарына татыктуу тарбия, терең билим берүүдө окутуучулардын да билим сапаты жогору болуу керек экендиги мыйзам ченемдүү көрүнүш эмеспи. Жогоруда даанышман жазуучубуз Ч. Айтматов белгилегендей, башка тилдердин өсүп-өнүгүүсүнө көлөкө түшүрбөй туруп, аларды пайдалануу аркылуу гана дүйнөлүк билим экспортун ишке ашыруу мүмкүн. Учурда окуу жайдын профессордук-окутуучулук курамына жана жаңы кабыл алынып жаткан окутуучуларга кыргыз тилинде сабак өтсө – кыргыз тилин С1, орус тилинде сабак өтсө – орус тилин С1, расмий тилди В2, чет тилдердин бирин А2 деңгээлинде билишин талап кылуу жана аткаруу практикаланууда. Ошентип, биздин муун адамзаттын ой-казнасында баарын өз тилинде туюндурууга толук мүмкүнчүлүк алып, мезгилдүү басма сөздө, илимий-саясий адабияттарда, окуу китептеринде эне тилибиздин берекелүү сөздүк кенчинен, бай мүмкүнчүлүктөрүнөн, айрым артыкчылыктарынан ийкемдүү пайдаланууга жетишүүгө карай багыт алды десек жаңылышпайбыз. Ал эми көп тилдүү болуу – замандын талабы.

А.Ч. Какеев: “Айрымдар айтып жүрүшпөйбү: кыргыз тилин урматташ керек дешип. Андай курулай ураан чакыргандын ордуна мына ушинтип (механизмдердин теориясы

боюнча жазылган эмгектер жөнүндө - түзүүчүлөр) кыргыз тилинде эмгек жазып коюшса гана. Бул – өзгөчө жетишкендик, анткени техникалык илимдер, башка илим тармактарына караганда бизде кечирээк өздөштүрүлүп өнүккөн”-, деген ою биз төмөндө сөз кыла турган азыркы эң актуалдуу маселелерден болуп турат [3]. Анткени медициналык, экономикалык, техникалык билим берүү багыттарында кыргыз тилинде билим берүүчү тайпаларды ачуу иштери боюнча сөз болгондо, ал боюнча кыргызча илимий эмгектер барбы деген суроо жаралары шексиз. Филологиялык эмес дисциплиналар боюнча (табигый, техникалык, коомдук) кыргыз тилинде мыкты сабак өткөн окутуучуларды кошумча каржылык кызыктыруу жана сыйлоо үчүн окуу-усулдук колдонмолорду, окуу китептерин түзүү жана которууга байланышкан эмгектердин конкурсу уюштурулуп, алардын жеңүүчү деп эсептелген илимий эмгектердин бет ачарлары өткөрүлдү. 2014-2017-жылдары мамлекеттик тилде жарык көргөн эмгектердин бет ачарын өткөрүү жөнүндө жобо иштелип чыгып, жогорку окуу жайлары үчүн мамлекеттик тилдеги окуу-усулдук комплекстерди (филологиялык эмес багыттар үчүн) жана заманбап окуу китептерин мамлекеттик тилге которуу иштерин колго алуу максатында ОшМУнун окутуучулары тарабынан түзүлүп жарык көргөн эмгектеринин бет ачары 2017-жылдын 27-февралынан 3-мартка чейин өткөрүлдү [4]. Максаты: мамлекеттик тилди илимдин тили катары колдонууну күчөтүү менен жарык көргөн эмгектерди даңазалоо; терминдерди, түшүнүктөрдү колдонууну белгиленген тартипте жөнгө салуу, стандартташтырылган жана тартипке келтирилген түргө келтирүү менен илимий стилди калыптандыруу; табигый-техникалык, гуманитардык, социалдык илимдердин мамлекеттик тилдеги, кош жана көп тилдүү терминологиялык сөздүктөрдүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу, анын ичинде авторлордун макулдугу менен Интернет аркылуу жайылтуу ж.б.

Бул жобонун максаты жогоруда келтирилген А.Ч.Какеевдин сөздөрүнө маани-мазмун жагынан үндөшүп турат.

“Сөз акылы – элде, кен асылы – жерде”- деп элибиз айткандай, азыр окумуштууларыбыздын кыргыз тилиндеги илимий эмгектери басмадан жарык көрүп, электрондук китепканалардан орун алып калган чак. Мамлекеттик тилдин башкы максаттарынын бири – кыргыз тилинин илимдин тили катары оожалып кетүүсү. “Ар кандай тил эл тарабынан узак тарыхый мезгил ичинде негизделип калыптанат жана ар бир эл өзүнүн тилине өзүнүн эскерүүсүн, философиясын, көргөн-билгенин, дүйнө таануусун кошуп, байытып отурат”-деп, бир кезде кыргыз тили коомун түзүп, ага жетекчилик кылып, тилдин күңгөй-тескей маселелерин жакындан таанып, жан дилин берип күрөшкөн адабиятчы, акын, прозаик К.Бобуловдун сөзүнө карата төмөндөгүдөй ойду берсе болот. Автор айткандай, узак тарыхый мезгилди басып өткөн кыргыз тили өзүнүн философиялык дүйнө таанымын, илимий техниканын жетишкендиктерин учурда шартка жараша өтө тез ылдамдыкта иш жүзүнө ашырып жатат. Тактап айтканда, ОшМУнун окумуштуулары жана алардын эмгектери тууралуу бүткүл дүйнөлүк көз карандысыз “Википедия” энциклопедиясына киргизүү жөнүндө жобо иштелип чыкты [4]. Энциклопедиянын түзүлгөнүнө 16 жыл болгондугу, учурда Википедияга 60 миңден ашык макалалар кийрилгендиги жана алгачкы кыргыз тилиндеги маалымат 2011-жылы жайгаштырылгандыгы бизге белгилүү. Ал эми окурмандардын саны күн санап өсүп жаткандыгын эске салабыз. Анткени кыргыз жаштары эле эмес, улуу муундун өкүлдөрү да интернет булактарын эркин пайдаланып, мүмкүнчүлүктөрүн колдонуп атышат. Кыргыз илими боюнча маалыматтарды чогултуу, жыйноо максатында ОшМУда эмгектенген, илимге салым кошкон профессор окутуучулар жөнүндө маалыматты, алардын илимий ачылыштарын, эмгектерин Википедияга жүктөө зарылдыгы келип чыкты. Талапка ылайык, ОшМУнун илимпоз-окумуштуулары жөнүндө маалыматтарды, алардын илимий эмгектерин, руханий баалуулуктарды ж.б. илимий маалыматтарды Кыргыз Википедиясына жайгаштыруу иши колго алынды.

Мамлекеттик тилдин маселелерин чечүүдө университет окуу жайдын чегинде гана иш алып барбастан, шаардык, областтык жана республикалык масштабдагы иштерди аркалап

келди. Мисалы, шаардын дээрлик бардык мекеме-ишканаларында мамлекеттик тилдин окутулушу жетекчилик тарабынан илгиртпей колго алынып, окутуучуларга аткарган саатына жараша акы төлөө менен бир топ жылдар окутулуп келинген. Бул иш-чараны өз учурунда Ош шаардык мэриясы улантып, ОшМУнун базасында облустук жана шаардык мекеме-ишканалардын иш кагаздарынын абалын комиссиянын курамында көзөмөлгө алып, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер үчүн “Иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү” курстары уюштурулду. Аталган иш-чарада Ош шаардык мэриясына караштуу мамлекеттик муниципалдык кызматкерлердин тил билүү деңгээлин аныктоо боюнча тестирилөө жүргүзүлдү. Тестирилөөнүн жыйынтыгы боюнча деңгээлдердин негизинде 5 тайпа түзүлүп, жадыбал боюнча окутулду.

Бир жылдык иш-планга бекитилген иш-чаралардын жүрүшүндө университеттин профессордук-окутуучулук курамына жана студенттерге бирдей тапшырма коюлду. Бул иш-чара алп жазуучу Ч.Айтматовдун чыгармаларын окуп, талдоо жүргүзүү менен китеп окуу маданиятын калыптандырууга жана ал аркылуу таалим-тарбия алууга багытталуу менен, өзүнүн масштабдуулугу жана мазмунунун тереңдиги менен айырмаланды. Ай сайын жазуучунун конкреттүү бир чыгармасын окуп-талдоо жана ага карата даярдалган адабий кече, диспут, викториналар өткөрүлүп турду. Бул университеттин ички жашоосунда студенттер жана окутуучулардын өзгөчө ынтызарлык аракетинде чоң ийгиликтер менен жүргүзүлүп жатты жана жамаат жапырт киришкен айтматовдук окуулар өз деңгээлинде жүрүп, катышкан адамдын жан дүйнөсүн тазартып, кыргыз адабиятынын жана маданиятына урматы ашып турду. Натыйжада, көркөм чыгарманын адам турмушундагы ролу, анын калыптануусундагы таасири тууралуу айтылып, китеп окууга болгон кызыгуу артты. Кыргыз Республикасынын УИА Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту тарабынан өткөрүлгөн Ч.Айтматовдун чыгармачылыгына арналган илимий изилдөөлөр боюнча улуттук конкурста ОшМУнун студенттери байгелүү орундарды ээлеп, татыктуу баасын алып келишти. Бул да тил маселесине астейдил мамиленин жыйынтыгы деп түшүнөбүз.

“... ар кандай жандуу тил өтө ийкемдүү, көмүскө мүмкүнчүлүктөргө бай келет, мойнуна жаңы милдеттер минген сайын, жаңы кызматтар аткарууга мажбурлаган сайын дүркүрөп өнүп-өрчүп кете берет”- деп, кыргыздын кыраан сынчы-адабиятчысы С.Жигитов айткандай, кыргыз тилинин “көмүскө” мүмкүнчүлүктөрү ачылып, “жаңы милдети” болуп эсептелген бүткүл дүйнөлүк интернет түйүнүнө киргизүү менен, жаңы шарттар пайда болду. Ошону менен катар кыргыз тилиндеги илимий эмгектер, алардын авторлору тууралуу илимий маалыматтар жаңы форматта жашап, элге кызмат кылуунун жаңыча өрүшүнө өттү. Ааламдашуунун айкалышкан татаал жолунда ар бир атуул мамлекеттик тилге ак эмгек, жандуу кызмат кылууну улантуу менен тилдин практикалык мааниси андан ары жогорулайт жана эне тилибиздин кадыр-баркы өсөт деп белгилеп кетмекчибиз.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2016-жылдын 20-майындагы №591-VI “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” КР Мыйзамы боюнча токтому
2. КР 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы
3. Эне тил тагдыры – улут тагдыры. Түз.: А.Жалилов, А.Абдиманап уулу. Ош, 2009
4. ОшМУнун Википедия, кыргызча илимий эмгектер ж.б. тууралуу жоболору